

ЕТНОКОНСОЛІДУЮЧА РОЛЬ КУЛЬТУРИ МІЖЕТНІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ У ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

У статті здійснено аналіз основних функціональних складових культури міжетнічного спілкування як етноконсолідуючого чинника, визначено її роль в утвердженні гармонійної моделі міжетнічного співжиття в Україні.

Ключові слова: етнічні спільноти, етнічні стереотипи, етнополітична ситуація, етноцентризм, історична пам'ять, культура міжетнічного спілкування, міжетнічна взаємодія, політична нація.

В статье анализируются основные функциональные составляющие культуры межэтнического общения как этноконсолидирующего фактора, определена ее роль в утверждении гармонической модели межэтнического сосуществования в Украине.

Ключевые слова: этнические сообщества, этнические стереотипы, этнополитическая ситуация, этноцентризм, историческая память, культура межэтнического общения, межэтническое взаимодействие, политическая нация.

In the article analyses the main functional components of the culture of interethnic relations as ethnic cultural factor, defines its role in development of harmonious model of interethnic relations in Ukraine.

Key words: ethnic groups, ethnic stereotypes, ethnic-political situation, ethnocentrism, historical memory, culture of interethnic relations, interethnic interaction, political nation.

Постановка проблеми. Етнополітична ситуація, що склалася у суперечливий період становлення української державності, характеризується, з одного боку, відсутністю гострих широкомасштабних конфліктів, що створювали б загрозу національній безпеці, а з іншого – дефіцитом консолідуючих факторів, нерівномірним розвитком етносів, тенденцією до загострення стосунків між етнонаціональними утвореннями. Результати національного опитування, здійсненого Інститутом соціології НАН України, свідчать про те, що більше ніж третина громадян (39,7 %) вважає, що в сучасній Україні можливі конфлікти між деякими етнічними групами. Майже стільки ж (34,6 %) не змогли відповісти на це запитання. І лише 25,6 % опитуваних зазначили, що такі конфлікти неможливі [1, с. 486].

Отже, проблема консолідації українського суспільства, перетворення його у цілісний організм із загальноновизначеною нормативною й ціннісною системою є ключовим і першочерговим завданням. Важливе місце у забезпеченні консолідації й досягненні повноти національної самоідентифікації посідає культура міжетнічного спілкування, яка є «системою історично-обумовлених розвитком суспільства норм і цінностей міжетнічного спілкування» і «служить важливим засобом контролю

за саморегуляцією соціуму і гармонізацією суспільних відносин» [2, с. 85]. «Коли ми ведемо мову про культуру міжетнічного спілкування, – зазначає Н. Я. Горбач, – то маємо на увазі, насамперед, толерантність у стосунках між представниками різних націй. Тобто йдеться про цивілізовані погляди на відмінність між націями, про взаєморозуміння, взаємоусвідомлення, взаємсприйняття специфіки національних культур, взаємоповагу між людьми та народами» [3, с. 3].

Аналіз досліджень і публікацій. Найбільш помітний вплив на визначення теоретико-методологічних підходів обраного автором статті дослідження справили праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Серед робіт концептуального характеру важливе значення має новітня науково-довідникова література, а саме: Абетка етнополітолога. – Т. 1, 2. – К., 1996; Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. – К., 1993; Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996; Національна держава: національний та наднаціональний виміри. – Київ – Донецьк, 1998; Енциклопедія етнокультурознавства. Термінологічний інструментарій, концептуальні підходи. – К., 2000; Етносоціологія: терміни та поняття. – К., 2003 та ін.

Етнополітичної царини людського буття торкаються праці українських мислителів попередніх поколінь – В. Антоновича, Ю. Бачинського, В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Донцова, М. Костомарова, В. Липинського та ін.

Для дослідження проблеми ролі культури міжетнічного спілкування важливе значення мають роботи західних суспільствознавців – Д. Ареля, Е. Вілсона, В. Кимлічка, Е. Сміта та інших дослідників, у працях яких окреслено різноманітні форми міжетнічних взаємовідносин, обґрунтовано основні етнонаціональні категорії, висвітлено принципи етнонаціональної політики демократичних держав.

Основою теоретико-методологічної бази досліджуваної проблеми складають роботи сучасних вітчизняних дослідників, зокрема Н. Горбача, Ф. Горовського, Т. Клиненка, І. Кураса, О. Майбороди, Ю. Римаренка, В. Скурагівського, О. Уткіна та інших учених, які присвячені концептуальному осмисленню проблеми культури міжетнічного спілкування, її ролі у націо- та державотворчому процесі.

Об'єктом даного дослідження є процес українського державотворення, предметом – етноконсолідуюча роль культури міжетнічного спілкування, роль у державотворчому процесі.

З усієї гами аспектів складної і багатогранної проблеми автор статті визначив за мету висвітлення й аналіз основних функціональних складових культури міжетнічного спілкування, яка сприяє утвердженню гармонійної моделі міжетнічного співжиття в Україні.

Досягнення поставленої мети здійснювалося на основі комплексного підходу з використанням і застосуванням таких принципів, як історизм, об'єктивність, плюралізм, а також системного, порівняльного та інших методів пізнання.

Виклад основного матеріалу. Культура міжетнічного спілкування, як і культура взагалі, є важливим інгредієнтом людського розвитку. Її прогресивну роль зумовлюють такі соціальні функції, як пізнавальна, гносеологічна, регулятивна, ціннісно-нормативна, виховна, завдяки яким культура міжетнічного спілкування забезпечує «конструктивний підхід до етнічних і національних проблем», допомагає «зрозуміти «чужу» культуру, самоцінність кожної індивідуальності, відчути себе у всіх і всіх у собі» [4, с. 246]. Провідне значення має й інтегративна функція, яка, ніби підсумовуючи дію всіх інших, забезпечує цементування вже існуючих соціальних і національних спільностей людей, створення нових, таких, як український народ.

Як одна з підсистем (або відгалужень) загальної культури, культура міжетнічного спілкування виступає також фактором інтелектуалізації всіх сфер життєдіяльності суспільства, збагачення суспільної й індивідуальної свідомості, моралі, підвищення освіченості, загальної культури народу, рівня його патріотичної свідомості, соціальної активності. Вона допомагає розвитку духовного світу особи, реалізації її творчих здібностей, залученню до духовного багатства всіх

народів. До цього можна додати також те, що культура міжетнічного спілкування сприяє духовному прогресу суспільства тим, що забезпечує утвердження нових тенденцій у духовному розвитку нації, характері і способі задоволення нових потреб членів суспільства. Водночас розвиток міжетнічного спілкування викликає появу життєвих потреб, скерованих на залучення осіб до національних цінностей, розширює діапазон цих потреб, визначає ефективні шляхи їх задоволення. При цьому відбувається всебічне збагачення духовних запитів, що передбачає якісні зміни в їх структурі, змісті, способі задоволення.

Важливою складовою ознакою функціонування культури міжетнічного спілкування є аналітична функція. Адже дана культура, як стверджує І. Курас, передбачає «глибокий аналіз і того, що зближує народи, і того, що їх роз'єднує» [5, с. 409]. Така її роль особливо посилюється у період протистояння політичних та етнонаціональних сил. Тому без розуміння відмінностей у менталітеті, історичних коренів можливої неприязні, підґрунтя територіальних та інших можливих претензій неможливе попередження міжетнічних конфліктів.

Виходячи з вищенаведених тверджень, можна констатувати, що всі охарактеризовані функції культури міжетнічного спілкування не є взаємовиключними, а лише доповнюють одна одну і допомагають розкриттю її змісту та закономірностей розвитку, але, безумовно, провідною є регулятивно-аксіологічна, ціннісна функція [6, с. 111]. Специфічність її полягає у тому, що культура міжетнічного спілкування, як етноконсолідуючий і стабілізуючий чинник, сприяє:

- по-перше, збереженню історичної пам'яті, критичному переосмисленню досвіду міжетнічної взаємодії і на цій основі виробленню критеріїв і норм гармонійного співжиття спільнот;

- по-друге, здійсненню процесу національної ідентифікації, що включає в себе ототожнення окремої особи чи етноспільноти з політичною нацією на ґрунті відчуття історичної індивідуальності та самотності;

- по-третє, утвердженню такого морально-психологічного клімату у суспільстві, який позитивно відображається на формуванні у всіх громадян національно-патріотичних переконань та якостей.

Логіка подальшого дослідження сформульованої проблеми потребує детального розгляду кожного з вищенаведених напрямів. Доцільно розпочати з розгляду проблеми збереження історичної пам'яті. Виконуючи цю функцію, культура міжетнічного спілкування «створює платформу переосмислення минулого та становлення сучасних орієнтирів, здатних забезпечити нормальні відносини з різними етнічними утвореннями» [7, с. 28]. Адже історична пам'ять, пов'язуючи минуле з нинішнім та майбутнім, постає як спресований у суспільній свідомості історичний досвід етносів. Тому культура міжетнічного спілкування, з одного боку, впливає на подальше світосприйняття того чи іншого етносу, усвідомлення його ролі у суспільстві. З іншого ж,

завдяки переосмисленню і, насамперед, критичному переусвідомленню історичного досвіду міжетнічного спілкування, забезпечує формування нових норм та соціальних орієнтирів співжиття етноспільнот.

Згадаймо, як надзвичайно живучою виявилася радянська спадщина національної структуризації. Хоча національність у СРСР була фундаментальною суспільною категорією, на практиці вона протиставлялася державності та громадянству. Тобто інституціоналізація національної структури водночас ґрунтувалася на двох протилежних способах – територіально-політичному, з одного боку, і етнокультурно-особистісному – з іншого. Нації формально існували, але не розвивалися; культура мала бути «національною за формою, але соціалістичною за змістом». «Втілення» в життя тогочасної концепції про формування так званої «нової» єдиної спільноти «радянський народ» перетворювала союзні республіки в національні лише за назвами, звідси національність мала відмерти з часом і перестати бути компонентом суспільного життя. Більше того, така національна політика, що здійснювалася під керівництвом КПРС, була спрямована, як зазначається в «Енциклопедії Українознавства», на «злиття всіх націй з російською нацією, тобто – їх русифікацію» [8, с. 1728].

Такий процес у вирішенні національного питання був притаманний і тогочасному українському суспільству. Залишені у спадок негативні наслідки такого політичного курсу ґрунтовно проаналізувала американська дослідниця у книзі «Тягар мрій. Історія та ідентичність у пострадянській Україні». В ході дослідження вона на чисельних прикладах доводить, як це гальмує здійснення процесу «десовєтизації» в Україні, від якого значною мірою залежить легітимність держави. На думку зарубіжної дослідниці, саме це і є основною причиною «розгубленості та апатії українських громадян щодо національної реідентифікації», «появи культурної та історичної амнезії, колективно притаманної українцям» [9, с. 30].

Вплив тенденційного розвитку колишніх міжнаціональних стосунків, де українському етносу відводилася роль «молодшого брата», на виникнення «культурної та історичної амнезії» підтверджується і результатами соціологічного дослідження, отриманими Інститутом соціології НАН України. Соціологічні дані засвідчили, що у кожного десятого громадянина (9,7 %) в Україні посилюється відчуття меншовартості [1, с. 470].

Об'єктивна та критична оцінка історичної пам'яті про сумний досвід міжетнічної взаємодії дозволила зробити висновок про те, що побудова держави можлива лише за добровільної згоди всіх без винятку етнічних спільнот, які живуть в Україні, а відтак – за умови узгодження їхніх інтересів. Таке умотивування знайшло своє відображення в Конституції України, де закріплено, що «український народ» – це «громадяни України всіх національностей» [10, с. 3].

Відомо, що процес консолідації суспільства базується як на загальнонародських, так і на

етнонаціональних цінностях, які діалектично поєднуються саме в культурі міжетнічного спілкування. Дана культура, постаючи своєрідною духовно-моральною системою, спрямована на розвиток творчого потенціалу етносу, взаємодію з надбаннями інших націй і загальнонародських спільнот. А взаємовідносини людей, етносів розкриваються в їхньому ставленні до інших індивідів, де проявляються боротьба, злагода, довіра, консенсус, терпимість або нетерпимість, ненависть, фанатизм, що і характеризує їхню культуру на матеріально-практичному, духовно-інформаційному і практично-духовному рівнях.

Таким чином, у діалектичній єдності загальнонародських і етнонаціональних цінностей головними та провідними є першоназвані. Пояснити цю думку можна наступними міркуваннями.

По-перше, розвиток суспільства у дузі єдності та консенсусу можливий лише за умови розуміння людини як суб'єкта міжетнічних відносин, незалежно від її національної належності. Варто з цього приводу навести думку Ю. Римаренка про те, що в сучасних умовах національного необхідне усвідомлення усього понаднаціонального, бо «існуємо ми не лише як українці, а й передусім як люди». «Саме таку ідею, – зазначає далі вчений, – висловлювали Ольга Кобилянська, українські модерністи, які, долаючи старе народництво, намагалися знайти контакт зі світовою літературою, підносили не лише національний, а й загальнонародський момент. Пізніше це робили Леся Українка, Михайло Коцюбинський, українські футуристи, неокласици та ін. Недарма М. Хвильовий писав Л. Любченку: «За будь-яку ціну ми мусимо вивести нашу літературу на широку європейську арену» [11, с. 232].

По-друге, примат загальнонародського веде не до знищення етнонаціонального в суспільному житті, а навпаки. Принципи толерантності, поваги національної гідності, розуміння специфічних особливостей і одночасно глобальної цінності кожної з національних культур та мов, які збагачують цивілізацію, стають не тільки надбанням цих культур, але й фундаментом їх послідовного розвитку.

Діалектика загальнонародського й етнонаціонального впливає як на індивідуальне самоутвердження особи, так і на її національну ідентифікацію. Аналізуючи таку залежність, Л. Нагорна окреслює «дві ніші», які визначають зміст національної ідентичності: «Та, яку ми вкладаємо в поняття «національна свідомість» чи «національна самосвідомість» (це не обов'язково ідентифікація себе з певним етносом, а демонстрація прихильностей до національних цінностей), і та, яка виникає на основі усвідомлення особи чи групи спільноті долі, а свій головний прояв знаходить у горизонтальній ідентифікації членів спільноти як співгромадян» [12, с. 10].

Як видно, у першій «ніші» дослідниця бере до уваги національні цінності, тобто мову, традиції, звичаї, культуру, а в другій – загальнонародські, такі як національний інтерес, національна безпека тощо.

Загальним втіленням і основою процесу національної ідентифікації є культура міжетнічного спілкування. Адже саме у спілкуванні, базуючись на існуючих суспільних орієнтирах та соціальних цінностях, людина самоідентифікує себе з іншими, з усією національною спільнотою, що й забезпечує суспільну інтеграцію. Тому чим вище рівень культури міжетнічного спілкування, тим ефективніше відбувається процес ідентифікації, тим суспільство стає більш стабільним і згуртованим. І навпаки. Криза самоідентифікації неминуче спричиняє в суспільстві «нормативну невизначеність, амбівалентність оцінок, а то й аномію, тобто стан, коли значна частина суспільства перебуває не в ладах із загальноприйнятими нормами поведінки». На базі «неадекватності групового сприйняття» виникають завищені самооцінки, пошук ворогів, ксенофобія тощо.

До негативних явищ, що ведуть до загострення міжетнічної ситуації та виникнення конфліктів, відносяться також національний егоїзм (етноегоїзм), етнофобія, етноцентризм. Одним із джерел виникнення таких явищ є етнічний стереотип, тобто певна система уявлень того чи іншого етносу про себе та характеристик, якими вони себе наділяють.

Як правило, етнічні автостереотипи є позитивними, тому що вони переважно складаються на базі найкращих уявлень про себе і не відбивають реального сприйняття даного етносу іншими. Кожна етногрупа через міфи, легенди, історію, традиції, звичаї прагне утвердити оптимально вигідний для себе образ у довіллі, що досить часто допомагає досягти панівного статусу в поліетнічному середовищі. Але все це спричиняє і зародження та еволюціонування у суспільстві такого негативного явища, як етноцентризм. Адже при ньому «доведена до абсурду любов до свого етносу переходить у шовіністичне самозамилування та неприязнь до інших, хвалькувата прив'язаність до своєї Вітчизни – в егоцентризм, безмірна погордливість своїм героїчним минулим – у виключність, бундючність, пихатість тощо. Етноцентристська свідомість передбачає «чистоту» етнічного співтовариства і для його збереження готова застосувати насильницькі, конфронтаційні, нелюдські антигуманні дії, що веде групу до національної ізоляції та самовинищення» [13, с. 545].

Саме етноцентризм, на думку В. Котигоренка, є підґрунтям для виправдання власної поведінки в ході конфлікту, для звинувачень протилежної сторони як «підступної», якій не можна довіряти за будь-яких обставин і яка за родовою ознакою не заслуговує на поважне ставлення до себе [14, с. 100].

У подоланні цих негативних явищ суттєва роль належить культурі міжетнічного спілкування. Як було зазначено вище, одне з її призначень полягає в тому, щоб сприяти утвердженню морально-психологічного клімату у суспільстві та формувати готовність і ти на контакти з представниками різних національностей. Адже серед основних елементів культури міжетнічного спілкування, що несуть, насамперед, морально-психологічне навантаження, певне місце належить таким, як:

– поважливе ставлення до інших етноспільнот, їх культури і побуту, їх здорових національних почуттів;

– додержання національної гідності, честі і рівноправності в усьому;

– досягнення «психологічної сумісності» самого контактування етносів.

Культура міжетнічного спілкування базується також на уважному врахуванні всього того, що належить до сфери етнонаціональних спільнот та їх психологічних особливостей. Бо кожна етногрупа має свої звичаї, мовні і побутові традиції, національно-естетичні, трудові смаки тощо. Національні особливості формуються під впливом умов життя, навколишнього середовища. Всі ці фактори визначають динамічну характеристику національних особливостей психології, без урахування яких неможливе «стикування» людей різних національностей, їх плідне контактування, а також і формування нових почуттів людини, не обмежених етнічними парадигмами, здатних до співпереживання. Життя людини, а відтак – і життя окремої етноспільноти, стає культурним і цивілізованим лише за умови, коли виникає потреба в іншій людині, у конкретному етносі та суспільстві в цілому як самодостатній цінності.

Отже, на підставі наведеного матеріалу можна дійти висновку про те, що культура міжетнічного спілкування як стабілізуючий та консолідуєчий чинник розвитку поліетнічного суспільства виконує такі основні функції: регулятивну, виховну, пізнавальну, аналітичну, комунікативну, але, безумовно, провідною є регулятивно-аксіологічна, ціннісна функція. Специфічність ролі даної культури полягає в тому, що вона:

– по-перше, зберігаючи історичну пам'ять та критично переосмислюючи досвід вирішення етнонаціональних питань, створює нові парадигми міжетнічної взаємодії;

– по-друге, діалектично поєднуючи загальнолюдські та етнонаціональні цінності, впливає як на індивідуальне самоутвердження особи, так і на її національну ідентифікацію;

– по-третє, спираючись на систему певних цінностей і норм, вироблених суспільством, формує вимоги і правила міжетнічного спілкування, які зумовлюють соціальний тип поведінки етноспільнот відповідно до вимог сучасного розвитку суспільного організму;

– по-четверте, долаючи негативні явища, такі як національний егоїзм, етнофобія, етноцентризм, які ведуть до загострення етнополітичної ситуації та виникнення конфліктів, забезпечує стабілізацію міжетнічних відносин. Останнє включає в себе: настанову на злагоду, міжетнічний консенсус; налагодження міжетнічних колізій та конфліктів на основі взаємного врахування інтересів; виключення конфронтації з арсеналу засобів взаємодії народів; свідомий вибір сторонами міжетнічного контакту діалогу як взаємоприйнятної форми розв'язання спірних питань; нормалізацію як засіб зняття міжетнічної напруги; оптимізацію як метод розумного сполучення етнічного та загальнонаціонального.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2007. – 544 с.
2. Клиначенко Т. Культура міжетнічного спілкування / Т. Клиначенко // Етнічний довідник : [у 3-х частинах] / [В. Свтух (гол. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т соціології. – Ч. 1. Етнічні меншини в Україні: Поняття та терміни. – К., 1997. – С. 84–86.
3. Горбач Н. Я. Культура міжнаціонального спілкування / Н. Я. Горбач. – Львів : «Каменярь», 1990. – 95 с.
4. Римаренко Ю. І. Національний розвій України / Ю. І. Римаренко. – К. : «Хрінком», 1995. – 270 с.
5. Курас І. Ф. Етнополітика: історія та сучасність. Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І. Ф. Курас. – К. : ІПіЕНД, 1999. – 565 с.
6. Націоналізм як суспільне явище. Енциклопедичний словник / [ред.: Ю. І. Римаренко, В. Г. Кремень, І. Ф. Курас та ін.]. – Донецьк : Восток, 1997. – 384 с.
7. Уткін О. До громадянської злагоди через етнічний плюралізм / О. Уткін // Віче. – 2000. – № 4. – С. 22–39.
8. Національна політика КІРС // Енциклопедія Українознавства / [гол. ред. В. Кубійович]. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1728.
9. Ципук В. Культура і суспільство: механізм взаємодії у суспільстві, що трансформується / В. Ципук // Українські варіанти. – 2009. – № 1–2. – С. 30.
10. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 1996.
11. Римаренко Ю. І. Назв. праця.
12. Нагорна Л. Категорія «національна ідентичність» у сучасній етнополітології / Л. Нагорна // Наукові записки : збірник. – Серія «Політологія і етнологія». – К. : ІПіЕНД, 1998. – Вип. 6. – С. 3–11.
13. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / [відп. ред.: Ю. Римаренко, І. Курас]. – К., 1993. – 816 с.
14. Котигоренко В. До питання про методику дослідження етнічних конфліктів / В. Котигоренко // Наукові записки. – К. : ІПіЕНД, 2008. – Вип. 12. – С. 108–112.

Рецензенти: Багмет М. О., д.і.н., професор;
Гавеля В. Л., д.філос.н., професор.

© Ляпіна Л. А., Ляпіна О. С., 2010

Дата надходження статті до редколегії: 10.12.2010 р.